

Культурныя канатацыі эсэ «Адвечным шляхам» І. Канчэўскага

І.М. НОВІК

Дадзены артыкул прысвечаны эсэ І. Канчэўскага (Абдзіраловіча) «Адвечным шляхам». Асноўная мэта – выявіць і прааналізаваць рэаліі тагачаснай беларускай культуры, на якія абапіраўся Канчэўскі, адпаведна – да якіх тэкстаў і культурных з’яў адсылаў свайго чытача. У якасці трох крыніц рэфэрэнцый, сродкам якіх брашура «Адвечным шляхам» была злучана з сучасным ёй інтэлектуальным і культурным кантэкстам, намі вылучаны і прааналізаваны: беларускае мастацтва, беларуская паэзія і беларуская публіцыстыка.

Ключавыя словы: Ігнат Абдзіраловіч, Ігнат Канчэўскі, «Адвечным шляхам», тэмпаральнасць, беларускі мастацкі наратыў, беларуская паэзія, беларуская публіцыстыка, гісторыя беларускай філасофскай думкі.

This article is devoted to the essay of I. Kancheusky (Abdziralovich) «The Eternal Path». The main goal is to identify and analyze the realities of the then Belarusian culture, on which Kancheusky relied. Kancheusky sent his reader to such texts and cultural phenomena. As three sources of references, by means of which the brochure «The Eternal Path» was connected with the contemporary intellectual and cultural context: the Belarusian artistic narrative, Belarusian poetry and Belarusian journalism were identified and analyzed.

Keywords: Ignat Abdziralovich, Ignat Kancheusky, temporality, Belarusian fictional narrative, Belarusian poetry, Belarusian sociopolitical journalism, Belarusian philosophy.

Зусім неўзабаве – у 2021 г., спаўняецца роўна стагоддзе з моманту першага выхаду ў свет брашуры «Адвечным шляхам» Ігната Канчэўскага (Абдзіраловіча). Стагоддзе – памыслны крок на шляху да ўласнай вечнасці, зроблены гэтым творам. Дарога да сучаснага чытача была пакручастай: спачатку кніга адгукнулася шматлікім рэхам у думцы сучаснікаў (заходнебеларускіх міжваенных публіцыстаў), каб пасля амаль цалкам трапіць у нябыт забыцця ў паваенныя гады і выбухнуць новай хваляй цікавасці да эсэ і самой постаці Канчэўскага з канцом 1980-ых – пачаткам 1990-ых. Сёння амаль немагчыма знайсці (і, нават, уявіць) грунтоўнай рэфлексіі над гістарычным лёсам беларускай культуры ці працы па гісторыі айчынай думкі, якія б абышліся без абавязковай спасылкі на гэты тэкст. Тым болей заўважна адсутнасць тлумачэння «феномена Канчэўскага» – нястача аналізу таго, што дазволіла гэтаму тэксту знайсці шлях не толькі да сэрцаў сучаснікаў, але і размаўляць «на роўных» з чытачом ужо XXI ст. Бо ж і сёння брашура чытаецца хутчэй як твор нашага сучасніка, чымсьці толькі як сведчанне свайго часу.

У дадзеным тэксце мы прапануем свае тлумачэнне гэтай зваблівасці і неўміручасці выказванняў «Адвечным шляхам». На нашу думку сакрэт папулярнасці Канчэўскага не столькі ў яго ўласным мысленні, колькі ў той аснове па якой снаваў свае думкі – яму ўдалося злучыць у адзінае творчае цэлае найбольш плённыя, прадуктыўныя напрамкі тагачаснай беларускай культуры – беларускія паэзію, наратыў і публіцыстыку, і заручыць іх з філасофскім одумам, убачыць і вынесці на свет тыя філасофскія імплікацыя, што былі стоены ў іх. Разам з «Адвечным шляхам» і праз яго мы навучыліся прычытваць філасофскімі вачыма сваю ўласную беларускую культуру. Мэты дадзенага артыкула, такім чынам, наступныя:

а) прааналізаваць – на якія рэаліі тагачаснай культуры спасылаецца эсэ, ці да якіх тэкстаў і з’яў беларускай культуры адсылае Канчэўскі свайго чытача. У якасці гэтых намі выяўлена: паэзія, у першую чаргу – «Шляхам жыцця» Янкі Купалы; беларускі наратыў увасоблены М. Гарэцкім і яго аповесцю «Дзве душы»; беларуская публіцыстыка;

б) у ранейшым тэксце [1] намі была эксплікаваная адметная тэмпаральная семантыка на якую абапіраецца Канчэўскі ў «Адвечным шляхам», пры дапамозе якой ён снаваў свае думкі. Таму на гэты артыкул было яшчэ і прасачыць, паказаць наколькі тры выяўленыя напрамкі беларускай культуры (паэзія, наратыў і публіцыстыка) слугавалі таксама і своеасаблівымі «донарамі» адметных тэмпаральных установак, уласцівых для эсэ.

На наш погляд, існы на сёння гісторыка-філасофскі інструментарый не пасуе да той падзеі, якой адзначылася з'яўленне брашуры І. Канчэўскага «Адвечным шляхам» на небакраі беларускай думкі. «Уплыў», «пазычанне» ці «рэцэпцыя» – асноўныя паняцці для апісання кантынুальнасці і трансфармацыі ў семантычным поле цягам інтэлектуальнай гісторыі, пакліканы аналізаваць а) камунікацыю асобаў і б) псіхалогію творчасці асобы. Кажучы гранічна проста: «А чытаў В, і таму напісаў С» ці «А напісаў С, бо чытаў В» – да гэтых шаблонаў зводзіцца пераважная большасць гісторыка-філасофскіх наратываў. Што ж рабіць у выпадку, калі маем справу з сыходжаннем, толькі часткова апасродкаваным аўтарскай інтэнцыяй, у тэксце двух (ці болей) стратэгіі семіёзісу, у выніку чаго адбываецца выбух новых значэнняў і адкрыццё новых даляглядаў творчасці – ізноў жа, толькі ў вельмі абмежаванай частцы падуладных волі аўтара? Акурат такі выпадак маем у асобе Ігната Канчэўскага і ягонай брашуры – зводзіць разам, у адной тэкстуальнай прасторы, падставовыя дыскурсіўныя элементы, ідэалагемы, уласцівыя беларускаму інтэлігенту пачатку ХХ ст. і актуальныя на той момант запыты філасофскага мыслення; плёнам такіх заручын – каскадны рост сэнсаў, новы, і, наўрад ці, прадугаданы аўтарам ва ўсёй паўнаце сваіх наступстваў, погляд на Беларусь у яе гістарычнасці. Гэтыя новы погляд і семантычная праліферацыя, спароджаныя (ці спарадзіўшыя?) «Адвечным шляхам» нават выпадаюць з канкрэтыкі часу ўласнага паўстання, сягаюць у сваім запыце ўжо нашай уласнай сучаснасці. Ужо амаль стагоддзе ландшафт беларускага мыслення асвятляе Зніч, запалены «Адвечным шляхам», святло, якое сілкуецца адбытай у 1921 г., але дзейснай і сёння сустрэчы: міфа-паэтычны і літаратурны светы Беларусі абрынаюцца на еўрапейскую метафізіку, цярабяць свой «адвечны шлях» у катэгорыях філасофскага одуму; распач і надзея беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі праецыруецца на паняццёва-тэматычны абшар сацыяльнай філасофіі. У гэтым сэнсе, «Адвечным шляхам» разамкнёны тэкст – хутчэй погляд на беларускую культуру, чым гатовы адказ на яе запыты.

Наша задача, мэта дадзенага тэксту – апісаць гэты момант сустрэчы двух стратэгіі семіёзісу ў гістарычнай канкрэтыцы: якія тэксты, персаналіі, ідэі маглі ўбачыць за радкамі «Адвечнага шляху» сучаснікі, покліч чых галасоў расчулі за маўленнем Абдзіраловіча. Адным словам – мы збіраемся вырашаць традыцыйныя для гісторыі філасофіі пытанні «крыніц» і «ўплываў» нетрадыцыйнымі сродкамі. Генеалогія «Адвечным шляхам», на наш погляд, гэта нешта болей чым «крыніцы» апасродкаваныя псіхікай Канчэўскага і логікай яго аўтарскага падыходу. Сучаснікі не столькі абапіраліся на выказванні самога Канчэўскага, колькі раіліся са Скарынам, убачаным як сімвал гістарычнасці Беларусі, прачытвалі Янку Купалу і Максіма Гарэцкага ў святле экзістэнцыйных пытанняў. Акурат гэтае ўзаемнае ўзбагачанне, узаемнае адлюстраванне сэнсаў, гэты шматгалосы дыялог, якім сталася для сучаснікаў брашура «Адвечным шляхам», мы і абралі сваёй тэмай.

Небяспечны кон той інтэртэкстуальнай гульні, якая распачыналася са з'яўленнем «Адвечным шляхам», сучаснік Канчэўскага мог адчуць толькі зірнуўшы на вокладку брашуры. «Ігнат Абдзіраловіч» – нібы сышоў са старонак толькі што надрукаванай у віленскіх газетах аповесці герой Гарэцкага¹: зажыў сваім уласным жыццём, вырашыў працягнуць споведзь свайго жыцця дый нечакана высветліў, што ягоная біяграфія супадае ў сваёй экзістэнцыйнай канстытуцыі з жыццём бадай што кожнага беларускага інтэлігента і лёсам Беларусі як такой. «Адвечным шляхам» – гэта беларушчына, убачаная з вышыні і адначасна «са дна» «двухдушнасці», апісанай Гарэцкім. «Са дна», бо сама семантыка падказвала – нельга быць «шчырым беларусам», там і тады, дзе і калі адчуваеш, што «дзве душы жывуць у грудзі маёй». Нездарма ж «двухдушнасць» гэта сінонім няшчырасці. «З вышыні» ж, бо і Гарэцкі і Канчэўскі падказвалі: пакуль доўжыцца гэтая «нацыянальная хвароба» беларусаў: «польскае» і «рускае» значаць і вабяць не меней за свае беларускае, датуль і доўжыцца адметная мудрасць беларуса, якая можа сказаць аб душы паляка ці рускага, тое што стоена нават ад іх саміх, дый у нетрах сваёй уласнай разблытацца лепей за ідэальнага «нармальнага» беларуса. Названы брат героя Гарэцкага – Васіль, свой выбар зрабіў, яму не знаёмыя сумнеў і разгубленасць Абдзіраловіча. Але не ведаючы

¹Ці варта нагадваць нашаму чытачу, што свой псеўданім – «Ігнат Абдзіраловіч», Канчэўскі пазычае з аповесці Гарэцкага «Дзве душы» [2]?

«двухдушнасці», ён і не ведае праўды свайго паходжання, і не бачыць абмежаванасць абранай ім сацыяльнай і палітычнай «праўды».

Ігнат Абдзіраловіч – герой Гарэцкага – вагаецца паміж сацыяльнымі светамі дваранства і сялян, разгублена шукае сваёй дарогі сярод палітычных праграм. Ігнат Абдзіраловіч – аўтар «Адвечным шляхам» апісвае блуканні сярод культурнай і цывілізацыйнай Сцылы і Харыбды Захаду і Усходу. Таму сучаснік-чытач Канчэўскага мог яшчэ раз пераканацца ў вядомай яму «ісціне»: культурнае пытанне адначасна ёсць пытаннем сацыяльна-класавым, і наадварот. Характэрная для беларускага наратыву пачатку ХХ ст. вязьмо сацыяльных і нацыянальных пытанняў, немагчымасць і нежаданне разасаблення сацыялістычнай палітычнай праграмы і нацыянальнага праекту, толькі мацавалася перакінутым у псеўданіме Канчэўскага мастком паміж ягоным «Адвечным шляхам» і «Дзве душы» Гарэцкага.

Лучыць Канчэўскага з увасобленай у Гарэцкім дыскурсіўнай стратэгіяй беларускай літаратуры і іншае. Апроч «матэрыяльнага» супадзення намінацыі галоўнага героя аповесці і абранага аўтарам эсэ псеўданіма, з аднолькава ўласцівай ім «двухдушнасцю», Канчэўскаму і Гарэцкаму ўласцівы і фармальна падобны наратыўны падыход да вырашэння філасофскіх пытанняў. Гарэцкі ўзнямае праз лёс і драму сваіх герояў «выклятыя пытанні», Канчэўскі ж наадварот – знаходзячыся ў самым асяродку гэтых пытанняў – у філасофскім дыскурсе, наратывізуе свае маўленне, ператварае абстрактныя катэгорыі і праблемы ў квазі-асобы, «персанажаў» свайго разважання-апаведу і карыстаецца досыць шырокім спектрам апавядальных мадальнасцяў, як правіла, не ўласцівых для філасофскага тэксту.

Суплёт хрысціянскай і паганскай спадчыны ў культуры Беларусі ў «Адвечным шляху» ўвасоблены ў постацях Рагнеды і Усяслава Чарадзея [3, с. 10]; літоўскія князі люструюць беларускую волю да дзяржаўнасці [тамсама]; блуканне сярод чужых культур у імя сваёй праўды і аблуднасць месіянізму паказвае прыклад Адама Міцкевіча. Сапраўдны шлях беларуса, які сярод палавінчатых ісцін заўжды мусіць заставацца «вольным, незалежным духам» [3, с. 9] адбіўся ў Скарыне. У апісанні апошняга наратыўнасць «Адвечным шляхам» асабліва навочна. Нягледзячы на аддаленасць ад часоў Скарыны І. Канчэўскі дазваляе яму, паводле адметнай мастацкай праўды, размаўляць з чытачом нібы сучасніку. Дзеяч XVI ст., учынкі і словы якога апісваюцца ў цяперашнім часе² – пагадзіцеся: досыць незвычайная сітуацыя для філасофскага эсэ, але цалкам нарматыўная для мастацкага апаведу.

«Захад» і «Усход», і нават «кааперацыя» робяць учынкі і прамаўляюць на старонках «Адвечным шляхам», падобна да персанажаў філасофскага рамана. Мінулае і шуканую будучыню Канчэўскі апісвае пры дапамозе дзеясловаў цяперашняга часу. Прыклады таго, як працуе наратыўнае мысленне ў «Адвечным шляху», можна прыводзіць бадай што бясконца. Адным словам: праз брашуру беларускія раманы і аповесць набываюць свае філасофскае гучанне, і наадварот – абстрактныя філасофскія пытанні даследуюцца, зведваюцца пры дапамозе наратыву. «Адвечным шляхам» развінае адметны персаналістычны і дыялагічны погляд на культурныя і сацыяльныя праблемы: «выклятыя пытанні» можна, калі не вырашыць, то, прынамсі, зрабіць болей зразумелымі, убачыўшы іх як зададзеныя канкрэтнымі асобамі і разыгранымі ў лёсе канкрэтных асоб. Усход і Захад, кааперацыя і д. п. – гэта не толькі адцягнутыя паняцці, але і «біяграфія», канкрэтны праект жыцця.

Гэтак жа як у псеўданіме «Ігнат Абдзіраловіч» сучаснік брашуры амаль не мог не адчуць подыху аповесці Гарэцкага, так і ў яе назве – «Адвечным шляхам» было немагчыма не ўгледзець «Шляхам жыцця» Янкі Купалы³. Балазе, у самой брашуры чытача напатыкалі цытаты акурат з гэтага зборніка:

²«А з глыбіні якоў назірае на нас Скарына, такі ж вагаўшыся, шукаючы, і, жадаючы нас, кажа» [3, с. 9; курсіў наш – Н.І.];

³Да прыкладу: Тамаш Грыб разважаючы ў відалі прапанавай Канчэўскім аб «шляху Скарыны» «прагаворваецца», спалучае ў адной канструкцыі абодва загаловкі: «Каталіцтва і праваслаўе ёсць толькі формамі ўшанавання Езуса Хрыстуса. Гэта ёсць абраднасці рэлігійнага культу, канфесіі. А хрысціянства — гэта рэлігія, адвечны шлях жыцця» [4, с. 171; курсіў наш. – Н.І.]. Гэта «абмоўка» ілюструе наколькі падобныя, сінанімічныя былі ў свядомасці сучаснікаў назвы кніг і названае імі.

1) «У тым “вечным бары”, аб каторым так жудасна пье наш беларускі паэт» [3, с. 9]. «Вечны бор» – гэта назва верша са «Шляхам жыцця» [5, с. 70].

2) «І будзе ўнукаў панаванне // Там, дзе сягоння плача дзед» [3, с. 35] – цытата з верша «Ворагам Беларушчыны», ізноў жа, змешчанага ў тым самым зборніку [5, с. 144].

Чытаючы Канчэўскага згадвалі Купалу, але ж, пэўна, і наадварот – вучыліся чытаць беларускага паэта праз прызму ўзнятых у эсэ праблем.

Што мог успомніць чытач «Адвечным шляхам» з купалавага зборніка апроч згаданых вершаў?

Перш за ўсё, мусіць, радкі з верша «Над Нёманам», дзе Нёман наракае на беларусаў: «Роднага ж краю тутэйшыя людзі // Ё скуру чужацкую лезуць жыўцом. // Я не ваблю сваёй ўжо красай: // Вецер інакшы ім дзьме ў галаве, – // Вісла адным усміхаецца ласа, // Тыя, заплюшчыўшысь, пруща к Няве» [5, с. 57–58]. Тая ж самая дыхатамія супрацьпастаўлення Масквы і Варшавы, Віслы і Нявы, як прывабы аблуднай чужой дарогі – з аднаго боку, і свайго, сапраўднага, істага шляху – з другога; тая ж самая паэтыка лёсу-ракі, ракі-гісторыі, якую ў Абдзіраловіча мацуе цытата з Геракліта. Тая ж метафара іншай культуры, як «чужой скуру», якой актыўна карыстаецца і аўтар «Адвечным шляхам».

З Купалы чытач абодвух кніг мог працытаваць такое ж прароцтва заўтра Беларусі, калі беларусам ужо не будуць «давацца ў знакі» разбуральныя на сёння ўплывы культур суседак, Расіі і Польшчы, якія гэтак жа сама разглядаюцца як увасабленне Усходу і Захаду: «Смела гляне на свет і долю змянлівую // Як дагэтуль, яму не даюцца ўжо ў знакі // Тыя сілы з усходу і захаду мсцівыя, // Што даймаюць цяпер, як вужакі» [5, с. 74].

Той жа чытач мог узгадаць і Купалаву парадку тварыць сваё, насуперак гэтым «вужакам», пазычаць лепшае з Усходу і Захаду, лучыць іх у адметным беларускім сінтэзе: «З зорак усходніх, заходніх, з бліскучый // маланкі выткаў бы шаты» [5, с. 87].

Адцінак з «Адвечным шляхам» пра шлюб Бацькі-Купалы і Маці-матэрыі, перагукаецца з купалавым гімнам да сонца: «З непатульнай, пакарнай зямліцай // Заручыся, шлюб вечны вазьмі» [5, с. 10].

Багатая тэмпральная семантыка «Адвечным шляхам» – пошукі праз гісторыю і «адвечнасць» Беларусі яе прышласці, відавочна «рыфмуецца» з радкамі Купалы:

«Час, як крыніца ідзе, не марудзе... // Кіне стары дзень жыццём кіраваць, // Новы дзень прыйдзе, і новыя людзі // Будуць пачатную думку снаваць» [5, с. 3].

«Узнімаеш мінуўшчыну даўнюю; // Час сягонняшні уперад ісці не пыніш // І глядзіш смела ў будучнасць тайную» [5, с. 12].

Абдзіраловічава трыванне здранцвеўшай цяпершчыны, як здрады сапраўднаму мінуламу і шуканай будучыні, можна праілюстраваць купалавымі: «Пад небам зводна-неспагадным, // Спакоем воджаны век здрадным [...] // Сягоння усё тут – як і ўчора ж! // Усё жыве тым самым Богам, – // Таксама шумнае прадвесне // Усёй не зводзе з гоняў плесні... // Араты ўсход нясе адлогам: // Курган чапаючы нарогам, // Не ўспомніць прадзедавай песні» [5, с. 55].

Своеасаблівай герменеўтыцы «Адвечным шляхам», якая ў папярэдніх мінулага намагалася прачытаць знакі чаканай прышласці, уторыць «герменеўтыка сэрца» (цытаваны верш названы «Сэрца спытай...»): «Пакратай мінуўшчыны попел, // Што ў казках не кінула жыць; // Сягонняшні дзень паймі добра, // Што ўслед нашай долі бяжыць» [10, с. 41].

Нарэшце, у якасці падагульнення ўсім разважанням Канчэўскага над часам і гістарычнасцю можна абраць наступныя радкі з Купалы, дзе адказам на тэмпаральную семантыку няплоднага сёння і надзячай, але і туманнай прышласці прапануецца канкрэтны жыццёвы праект, экзістэнцыяльная пазіцыя (верш «Шлях мой...»): «Даль жа нязбытаю казкай туманіца, // Казкай, нягаданым сном. // Вера ў дзень заўтрашні сілай няведамай // Думкі гартуе ісці, не чакаць. [...] // Далей і далей праз выдмы няплодныя, // Ёсць непакарна, шукаючы ўсё, // Покі не згаснуць прасветачы зводныя, // Покі не згасне жыццё!» [5, с. 24–25].

Апроч такіх прамых супадзенняў, семантычных рыфмаў з вершамі Купалы, праз тэкст Канчэўскага беларускі чытач увогуле вучыўся глядзець вачыма філосафа на родную паэзію як такую, шукаць у ёй адказы ці падказкі для запытаў. Сёння можам доўга і плённа разважаць пра філасофскую значнасць беларускага паэтычнага тэксту, пра глыбіню

семантычных прадонняў вершаванага слова таго ж Купалы, але першы крок мусіў быць зроблены, «філасафічнасць» беларускай лірыкі павінна была быць упершыню кімсьці зацэрпнутая і вынесена на святло рэфлексіі. Менавіта мужнасць гэтага першага кроку і належыць Канчэўскаму. Адчараванне паэтычнага слова, яго транспазіцыя ў філасофскім маўленні і, наадварот, насычэнне паэзіі філасофскім сімвалізмам, анталагічнае паглыбленне і заглыбленне лірычнага рэчышча; заручыны паэтычнай адвечнасці і бяссчасся філасофскай развагі ў актуальных адказах – гэтую плённую, але ж і небяспечную сутоку двух культурных плыняў можа было б, умоўна, назваць імям Гайдэгера, ці – Рыльке, але ў беларускім кантэксте ёй найбольш пасуе імя Ігната Канчэўскага.

Мысленне і нават сама манера, мадальнасць пісьма ў «Адвечным шляхам» відавочна прарастаюць скрозь паэтычнае слова. Нават у надрукаваным «чыставіку» брашуры вялікую частку маўлення Канчэўскага трэба аднесці да так званай паэтычнай ці рытмізаванай прозы [6]. Калі ж звярнуцца да чарнавіка – рукапісу «Эскізы будучыні» [7], які знаходзіцца ў бібліятэцы НАН Беларусі, то адным з характэрных, паўтаральных патэрнаў аўтарскіх правак будзе акурат пераадоленне гэтай паэтычнай генеалогіі, змяншэнне ўплываў той рытмічнай стыхіі, з якой расце думка Канчэўскага. Да прыкладу: у рукапісе ён паслядоўна піша «народ беларускі» і гэтак жа сістэматычна перарабляе на «беларускі народ» – замяняе рытмічную канструкцыю на болей слушную сінтаксічную паслядоўнасць.

Але гэтыя «эксцэсы» ўрывання вершавага метра ў тэкст «Адвечным шляхам» складаюць, на нашу думку, толькі «вяршыню айсберга». І справа не толькі ў метафарычнасці тэксту, багацці эмацыйных рэгістраў і разнастайнасці сінтаксічных канструкцый, з дапамогай якіх выказвае свае думкі Канчэўскі. Праз выкарыстанне падобных лексічных сродкаў «Адвечным шляхам» не проста адсылае свайго чытача да паэзіі ўвогуле, абстрактнага вершаванага слова, але да паэзіі *беларускай* у канкрэтыцы яе бытавання першых дзесяцігоддзяў ХХ в. Апеляцыя да напеўнай стыхіі, да міфа-паэтычнай вобразнасці лучылі думку Канчэўскага і беларускаю паэзію ў адзінстве, але ў адзінстве мэты, адзінстве рэфэрэнцыйнай рамкі – абедзве суадносяцца з «сітуацыяй» беларускага народа, убачанай вачыма беларускага інтэлігента. Тая ж рытмічная структура беларускага верша імітавала і развівала лад народнай песні, у якой беларуская інтэлігенцыя адчула дакор беларускага селяніна на несправядлівасць свайго лёсу і невыноснасць існага палітычнага ладу, убачыла стоення паэтычныя сілы народа, праз яе паэтыку прывучалася бачыць вачыма «мужыка» характэрнае беларускай прасторы і адчуваць жах сацыяльных абставін вёскі. Сам «фаналагізм» лірычнага слова адсылаў да «жывога» народнага маўлення ў процівагу «мёртваму» кніжнаму слову пераважна іншамоўнай ранейшай пісьмовай культуры. Беларуская паэзія пачатку ХХ ст. – тая ж самая вершы Янкі Купалы, – была небяспечнай, выбуховай, «рэвалюцыйнай» чыннасцю у сацыяльнай плоскасці, а не «нявіннай» гульнёй слова ў сама-замкнёнай, сама-рэферэнтнай прасторы літаратуры. Яна ўспрымалася як «голас» самога народу звернуты непасрэдна да сумлення краёвай інтэлігенцыі. Дакор сумневу, які патрабаваў неадкладнага адказу – праз змену самога інтэлігенцкага «я», перабудову яго экзістэнцыйнага праекта ў послушу да дакораў «роднай прасторы» і «свайго народу», праз рэарганізацыю сацыяльнай прасторы, пошукаў месца для адметнага «мы», пачутага ў супольнасці пакліканых паэтычным словам.

Небяспеку свайго паэтычнага маўлення разумеў, зрэшты, і сам Купала: «Чаго вам хочацца, панове? // Які вас выклікаў прымус // Забіць трывогу аб тэй мове, // Якой азваўся беларус?» [5, с. 143] – сапраўдная дыялектыка варажнечы, хвалі якой пабеглі па паверхні краёвай культуры ад закінутага ў яе «беларускага слова». Купала, кажучы словамі Альцюсера [8], інтэрпеліе інтэрпелятараў – называе («ворагамі беларушчыны») і змушае заняць пазіцыю суб'екта тых, у чый уладзе раней было называць і ператвараць на суб'ектаў саміх беларусаў. У самім паэтычным слове, праз паэтычнае слова адбылася рэканфігурацыя сацыяльнай прасторы: адгэтуль ёсць еднасць «мы» беларусаў – тых, хто супольна азваўся на невыноснасць існых сацыяльных і культурных варункаў, і перыферыя «яны», дзе нечакана знайшла сябе былая адміністрацыйная і культурная эліта краю. У той жа самай дыялектычнай рамцы развіваецца і думка Канчэўскага: «На беларускую справу прызвычаліся глядзець як на нешта

надта нявыразнае, нявызначанае, не маючае ў сабе духу жывога, каторы можа даць беларусам права на законнае сярод іншых народаў існаванне. У невыразнасці беларускай культуры хочучь бачыць духоўную смерць народа, яго няздольнасць вызначыць свой ўласны ідэал. Фармальна мы павінны згадзіцца, што ў нас неакрэслена культура, што ў нас смутны гістарычныя шляхі, але ў гэтым не можна бачыць духовай беднасці нашага народу, яго няздольнасці ўласнымі крокамі ісці да вытварэння ўласных форм жыцця» [3, с. 8] – такімі словамі пачынаецца асноўная частка «Адвечным шляхам». Гэтак жа сама як і Купала, Канчэўскі падхоплівае сказанае вонкавымі сузіральнікамі, непакліканымі беларускай справай, і праз прымерванне на сябе гэтых словаў няпраўдзіць іх – ісціна выказанага толькі частковая, бо вонкавая, знешняя, яму невядома тое ўнутранае вымярэнне «мы» ў якім гістарычная параза беларускага народа ператвараецца ў яго галоўную духоўную перамогу. Ранейшых мэтраў краёвай вучонасці Канчэўскі, падобна Купале, ператварае ў камедыйныя постаці «усходняга і заходняга вучонага» [гл. 9] выпаўшых з рэальнай дзеі беларускага жыцця ў бясплённасць і бяшкоднасць свайго некалі пагрозлівага дыскурсу.

Такім чынам, чытачу-сучасніку «Адвечным шляхам» было добра чуваць гучанне беларускага верша за радкамі Канчэўскага, само мысленне і мадальнасць пісьма беларускага філосафа таксама нясуць на сабе відавочныя «радзімкі» свайго паэтычнага паходжання. Пры гэтым варта разумець: само лірычнае слова ў той час успрымалася як сацыяльная правакацыя, як дзейнасць скіраваная на рэарганізацыю сацыяльнай прасторы і суб'ектнасці інтэлігенцыі – яно называла сацыяльную сітуацыю ў яе нетрываласці і расхінала прастору сумлення, адказнасці інтэлігентаў да памераў самой Беларусі, жывіла мысленне сіламі і метафорыкай беларускага фальклору, надавала яму ўгрунтаванасць у феноменалогіі сялянскага клёку. Менавіта як працяг гэтага пачатнага інтэлектуальнага імпульсу беларускай паэзіі ў сферы ўласна філасофіі і варта разглядаць «Адвечным шляхам».

Трэцяя крыніца «Адвечным шляхам» – трэці асацыяваны абшар тагачаснай беларускай культуры, да якой дасылае тэкст брашуры, у рэферэнцыяльнасці да якой снуе свае думкі Канчэўскі, – не мае, у адрозненне да двух папярэдне разгледжаных, свайго ўвасаблення ў канкрэтным імені (як беларускі нарратыў «паменаваны» Гарэцкім, а паэзія – Купалам), але яго, тым не менш, таксама добра чуваць праз радкі эсэ. Кажам пра беларускую публіцыстыку. Нават ужо сам факт, што эсэ першасна было надрукавана на старонках «Нашай думкі» сярод газетных зацемак і артыкулаў [10], паказвае наколькі мысленне Канчэўскага было звязаным з публіцыстычным кантэкстам. Публіцыстыку можна азначыць як уцялесненне «актуальнасці», як тэмпаральнай устаноўкі. Газетны аркуш сустракае свайго чытача прынцыповай гетэрагеннасцю – сумяшчае разнастайнасць матэрыялаў, зацемак розных аўтараў, на розныя тэмы і ў рознай стылістыцы. Адзіным прынцыпам, які злучае гэтую гетэрагеннасць ёсць надзённасць: усё пададзенае разглядаецца, як аднолькава звязанае з патрэбамі «сёння», вымагаючае пільнай увагі, неадкладнае. Газета падобная адцятай па «сягонняшняму дню» плыні часу і гісторыі. Але «актуальнасць» публіцыстыкі не тое простая сучаснасці. Прынцыпам адбору з'яўляецца не сам час, як бесстаронняя стыхія, але ж патрэбы сённяшняга дня. Пра публіцыстыку кажучь як пра функцыянальны стыль, маўляў, ёй ўласціва эмацыйнасць, ацэнкаваць і, часам, парушэнне некаторых норм «літаратурнасці» мовы. Але гэтыя адметнасці публіцыстычнага стылю можна разглядаць і як другасныя, вытворныя ад таго тыпу тэмпаральнасці, у якім разгортваецца / які разгортвае газетнае «маўленне». Газета кажа прыхапкам, здаганяючы свой уласны час і сваю актуальнасць, нібы пад прынукай пільнасці і неадкладнасці рэакцыі на апошнія падзеі – імітуючы пэўную суб'ектнасць, якую сённяшняе датычыць самым непасрэдным чынам. Уласна, што гэта за суб'ектнасць, на імітацыі ці канструяванні якой грунтуецца змест канкрэтнай газеты, вызначае рэдакцыйная палітыка. Для заходне-беларускіх газет 20-ых такой суб'ектыўнасцю быў «беларускі народ».

Тры генеалагічныя лініі лучаць «Адвечным шляхам» з сучасным для брашуры інтэлектуальным кантэкстам. Беларускі мастацкі нарратыў, беларуская паэзія і беларуская публіцыстыка – тры рэферэнцыйныя гарызонты, у адсылках да якіх будуюцца выказванні эсэ, той «уток» тагачаснай культуры, па якім Канчэўскі тчэ свае думкі. Пры гэтым, як мы

намагаліся паказаць, гэтыя тры культурныя палі вылучаюцца паводле запатрабаваных імі, ці індукцыраваных у іх тэмпаральных устаноўках. У «Адвечным шляху» мы знаходзім усе азначаныя рэжымы працы з часам: разам з літаратурным наратывам Канчэўскі бачыць у гісторыі беларуса контуры ягонага лёсу, чытае ў мінулым Беларусі знакі неадхільнага; разам з паэзіяй углядае адвечнае ў дзейнасці і патрэбах чалавека; разам з публіцыстыкай спрабуе знайсці адказы на надзённыя, неадкладныя пытанні беларускага руху.

Літаратура

1. Новік, І.М. Тэмпаральная семантыка ў эсе І. Абдзіраловіча «Адвечным шляхам» / І.М. Новік // *Філасофскія ісследования : сб. научных трудов*. – Мн. : Беларуская навука, 2018. – Вып. 5. – С. 343–357.
2. Гарэцкі, М.І. Дзве душы: апавесць / М.І. Гарэцкі. – Вільня, 1919 (вокладка 1920). – 192 с.
3. Канчэўскі, І.У. Адвечным шляхам: даследзіны беларускага светагляду / І.У. Абдзіраловіч. – Мн. : Навука і тэхніка, 1993. – 42, [2] с. – (Згукі мінуўшчыны).
4. Грыб, Т.Т. Выбранае / Т.Т. Грыб. – Мн. : Кнігазбор, 2017. – 475 с., [4] л. іл. – (Бібліятэка Бацькаўшчыны. Спадчына: аглядзіны; кн. 32).
5. Купала, Я. Шляхам жыцця / Я. Купала. – Мн. : Мастацкая літаратура, 2012. – 264, [6] с.
6. Schmid, W. Poetic or Ornamental Prose [Electronic resource] / W. Schmid. – Access mode : <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/poetic-or-ornamental-prose>. – Date of access : 11.03.2019.
7. Канчэўскі, І. Эскізы будычыні / І. Канчэўскі // *Адзел рукапісаў бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (АН НАНБ)*. – Фонд 23. – Воп. 1. – Спр. 25.
8. Альтюссер, Л.П. Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования) / Л.П. Альтюссер ; пер. с фр. С. Рындина // *Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре*. – 2011. – № 3 (77). – С. 14–58.
9. Купала, Я. Тутэйшыя: трагічна-смяшлівыя сцэны ў 4 дзях / Я. Купала. – Мн. : Мастацкая літаратура, 2006. – 92, [2] с., [8] л. каляр. іл.
10. Канчэўскі, І.У. Адвечным шляхам. (Досьлед беларускага сьветагляду) / І.У. Абдзіраловіч // *Наша Думка. Палітычная, эканамічная і літэратурная тыднёвая газета*. – 1921. – №№ 22–27.

Институт философии
НАН Беларуси

Поступила в редакцию 02.05.2019